

Zinchenko A.

TARAS SHEVCHENKO IN THE LIFE AND CREATIVE HERITAGE OF METROPOLITAN VASYL LYPKIVSKYI

The author analyses the impact of Taras Shevchenko's ideological heritage on the development of social and political concepts of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi as well as his interpretation of Shevchenko's visions of social and historical processes and modalities of Ukraine's publical development.

Key words: Taras Shevchenko, metropolian, Vasyl Lypkivskyi, sermons, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, autocephaly, cathedral, church liberation movement, religiousness.

УДК 821.161.2.091

Поліщук Ярослав,

завідувач НДЛ літературознавства Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор філологічних наук, професор

ШЕВЧЕНКО-ДЕНДІ

У статті розглянуто особливості національного культу Шевченка. Цей культ належить до традиційних і має ознаки романтичного героя, пророка, громадянина, письменника тощо. Проте сьогодні сформувався новий суспільний і культурний запит, якому не відповідає традиційний образ Кобзаря. Альтернативним щодо нього є образ Шевченка-денді. Він відповідає сучасним запитам прагматичного світу.

Ключові слова: культ, поет, культурний герой, денді, народ, суспільство.

Цілком закономірно, що до оцінки таких видатних статей, як Тарас Шевченко, суспільство раз у раз повертається, здійснюючи своєрідну ревізію на кожному історичному етапі розвитку. Культ Кобзаря належить до досить пізніх в історичному вимірі, хоча логічно тут буде допустити похибку на запізніле націєтворення українців. Відповідно звеличення письменника має значні відмінності від давніших фольклорних культів. Утім, це зовсім не означає,

що риси, притаманні давнім культам, не можуть бути у ньому наявні. Навпаки, такі риси успішно абсорбуються в загальний образ, як це й бачимо на прикладі національного вшанування Тараса Шевченка.

В українському культі Шевченка поєдналося кілька істотних складників, кожен з яких виявляє певну грань рецепції та сподівань суспільства щодо національного героя. Звичайно, передусім українці схильні приписувати Шевченкові риси національного пророка, «батька», що не тільки розбудив колективну свідомість своїх земляків, а й сприяв консолідуванню їх в один народ, і надалі незмінно супроводжує його історичний поступ. «...Суворий погляд біблійного пророка, спрямований з портрета просто у вічі («в душу!») кожному глядачеві, символізує Шевченкову роль національного пророка, провидця народного минулого й майбутнього, який в очах кожного українця читає його долю»¹.

Є й інші іпостасі культу, меншою мірою акцентовані, проте й вони мають певне значення для цілісного образу поета в культурі. Це постаті героя-рапсода, героя-бунтівника (революціонера), героя-поета, героя-громадянина. Залежно від історичних обставин та стану суспільства в кожен період домінують ті або інші з названих елементів культу. Так, у часи колоніальної неволі та впокорення на першому плані була пророча іпостась: Шевченка сприймали як «батька народу», унікального провидця, який здатен по-новому осмислити історію України, а також передбачити її майбутнє. До речі, сьогодні, коли процес деколонізації долає чергову фазу, ці інтенції знову стали актуальними. У періоди суспільних збурень українці схильні наголошувати на якостях героя-бунтівника та героя-громадянина, що цілком відповідає загальним очікуванням соціуму в переломному моменті його розвитку. І навпаки, в часи спокою та стабільності краще сприйматиметься образ героя-митця.

Упродовж XX ст. культ Шевченка принаймні тричі зазнавав гострого розвінчання, що засвідчує стики історичних періодів і відповідні спроби переорієнтації національної культури. Першою такою спробою була радикальна критика Михайля Семенка та футуристів 1920-х років: вони не просто пропонували «скинути Шевченка з корабля сучасності», а й принципово заперечували традиційність та консерватизм, які доти були неодмінними елементами

¹ Гриценко О. Своя мудрість: Національні міфології та громадянська релігія в Україні / О. Гриценко. — К. : УЦКД, 1998. — С. 51.

вшанування Кобзаря. Ще виразніше сутність цього бунту проти ореолу класика сформулював Микола Хвильовий, який мріяв про нову ідентичність пореволюційної інтелігенції, звільнену від застарілих комплексів провінційщини та хуторянства. За його визначенням, «непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина» не може бути еталоном для нової епохи, оскільки формує у сучасних поколінь пасивність та обмеженість. Пізніше подібну, але скромнішу й менш скандальну спробу «перезапуску» Кобзарєвого культу робили в 1960-х, а також у 1990-х роках.

Сьогодні назріла потреба чергової ревізії Шевченкового канону. У цьому збігаються різні дослідники, дарма що їхні оцінки розходяться щодо двох інших важливих питань: «Чи на сьогодні є достатній потенціал для радикального переосмислення культу Шевченка?» і «Чи цілком українське суспільство позбулося зужитих стереотипів “батька Тараса” як революціонера та народника?» Так, Тамара Гундорова доволі скептично ставиться до ревізії культу поета в сучасних умовах і вважає, що нова парадигма для прочитання Шевченка на сьогодні не склалась: «Всі ігри та ремонти Шевченка не відкривають *іншого Шевченка*, а лише його косметично підфарбовують, як об'єкт. *Шевченко революційний* — таким він уже був. *Шевченко карнавальний* — таким теж був (дивись Семенка). *Шевченко народницький* — таким він був багато років і таким досі є в масовому сприйнятті. *Шевченко еротичний* і перверсивний — таким він також був (дивись Балея)»¹. Очевидно, кожна з сучасних інтерпретацій постаті Кобзаря вже містить у собі ознаки тих, які були практиковані раніше. Однак справа не тільки в цьому. Важливо й те, що суспільна ситуація спонукає до пошуку нових ознак традиційного культу.

Спостерігаючи окремі факти цього симптоматичного процесу, спробуємо означити також загальну тенденцію, яка всі їх об'єднує як ланки одного ланцюга. Це прагнення осучаснити, лібералізувати чи екзотизувати постать Кобзаря, зробивши його в такий спосіб привабливішим, ближчим, зрозумілішим для сучасного сприймача. Безумовно, така заданість веде митців, котрі беруться за актуалізацію культу, до загравання з масовою культурою, до широкого

¹ Гундорова Т. Кобзар Дармограй і Шевченко в масці [Електронний ресурс] / Т. Гундорова. — Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/03/8/141809/>

застосування її засобів та матриць, без яких сьогодні неможлива будь-яка PR-кампанія. Змішування елітарного та егалітарного дискурсів — чи не найхарактерніша ознака тих творів мистецтва, які були виконані в цей час і які репрезентують культурні трансформації Майдану. Такий висновок випадало би ілюструвати найперше роботами таких художників, як-от Андрій Єрмоленко (серія «Наш Шевченко») чи Сергій Коляда (проект «Альтернативний Шевченко»). Митці наголошують, що їхні твори виконувались в умовах сучасної революційної ситуації, нерідко це «мистецтво на барикадах», що є безпосереднім емоційним відгуком на бурхливі події зими 2013–2014 рр. Загальна настанова полягала у звільненні культу Шевченка від формалізму та фальшивої риторики, яка вже не промовляє до сучасників, і навпаки — в наближенні національного героя до героїв нашого часу. Так, Сергій Коляда, автор оригінального стилю постсоцарту, пояснює мету свого мистецтва так: «Зробити з ікони, на яку перетворили Шевченка останнім часом, дійсно живого митця»¹. Попри всю ймовірну контроверсійність образу національного пророка, сприйнятого в (нерідко дражливіму) контексті сучасного соціуму, з його постмодерними маніпуляціями, диктатом мас-медій і мас-культури, а також депресійно-меланхолійними переживаннями звичайної людини, саме така постать Шевченка викликає розуміння й визнання сучасних українців.

Ю. Макаров вважає найбільш відповідною для поточного моменту роль *денді*, що надається до альтернативного сприйняття поета і виражає іпостась не жертви обставин, не пасивного страждальця та невдахи, а гідної особистості, що вміє утвердити власну волю, всупереч несприятливим умовам оточення та історичної доби. «Гадаю, не було б перебільшенням визначити роль Шевченка в петербурзькому світі як денді — сенс цього слова в повсякденному розумінні дещо втрачений. Денді — це не та людина, яка бездоганно дотримується вимог новітньої сучасної моди, а навпаки, ексцентрик, котрому дозволено моду порушувати й диктувати. До того ж, у традиціях Російської імперії манера вбиратися завжди сприймалася як дещо ідеологічно навантажене. Звісно ж, врешті-решт ідеться передусім не про одяг, а про цілісний образ, основою

¹ Альтернативний Шевченко від художника Сергія Коляди [Електронний ресурс] // Сім днів (Тернопіль). — Режим доступу : <http://7days-ua.com/news/alternatyvnyj-shevchenko-vid-hudozhnyka-serhiya-kolyady-foto/>

якого є водночас демонстрація національного коріння та волелюбного духу, незалежності від офіціозу»¹.

Герой-денді є особистістю самодостатньою, яка не стільки підлягає впливам оточення, скільки сама творить зону впливу, обирає коло спілкування, стандарти поведінки та обставини життя. Поняття «денді» не має точного відповідника в нашій мові. Проте воно, як слушно твердив Ю. Лотман, котрий присвятив спеціальну студію російському дендизмові, найбільш адекватно відповідає постаті романтичного бунтаря в різних проявах цього типу — не тільки зовнішньо-показових (на цьому наголошували у ХІХ ст.), а й внутрішніх, сутнісних², що видається важливим із сьогоденних позицій. Дендизм, який проявляється в манері одягатися та в екстравагантній поведінці, що може шокувати культурне товариство, — це лишень зовнішня оболонка й вияв особистісного протесту проти сковуючих рамок соціального побуту. Звичайно, дендизм, попри його викличні форми, є поставою сильної особистості. Саме на цьому варто робити акценти, інтерпретуючи постать Тараса Шевченка як денді, осмислюючи в цьому ключі його світську біографію, відносини з тогочасною елітою (переважно в Петербурзі, проте не тільки) тощо.

З іншого боку, визнання Шевченка як денді безумовно споріднює поета-пророка з іншими знаковими постатями епохи романтизму та «весни народів», як-от Байрон, Гейне, Пушкін, Словацький та ін. У цьому аспекті є нагода дооцінити Тараса Шевченка на тлі його доби, переборюючи стереотип про народного, виключно «музицького поета». А також заперечити окремим дослідникам, які надто категорично говорять про антиєвропеїзм нашого поета, як-от М. Павлишин: «Шевченкова поезія виходить за рамки європейської віршувальної традиції й смаку. Але що важливіше, Шевченкова поезія водночас проектує і створює українську національну спільноту, рішуче не європейську у своїх прагненнях і вподобаннях»³. Гадаємо, в цьому випадку мова йде не так про недолік поезії Шевченка, як про її недолугу

¹ Макаров Ю. «Шева» живий! [Електронний ресурс] / Ю. Макаров. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/9/30211/>

² Лотман Ю. Русский дендизм // Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства (XVIII — начало XIX века) / Юрий Лотман. — СПб. : Искусство, 1994. — С. 123.

³ Павлишин М. Література, нація і модерність / М. Павлишин. — Л. : Центр гуманітарних досліджень; К. : Смолоскип, 2013. — С. 76.

інтерпретацію, що зводилася до однозначного національного загумінкарства й ксенофобії. Нині маємо всі підстави верифікувати таку позицію, і формула Шевченка-денді цілком придатна для цього.

Цікаво, що подібна переорієнтація в трактуванні культурних героїв відбувається в інших центральноєвропейських народів — поляків, чехів, хорватів тощо. Можна провести аналогії й щодо мотивації, адже ці народи так само переживають ситуацію культурного перелому й ціннісної ревізії, що передбачає переосмислення культу героїв¹. Доречно буде вдатися до прикладу недавнього ювілею Юліуша Словацького, якого у польській національній свідомості незмінно асоціюють з типом романтичного поета-пророка-героя. У контексті відзначення ювілею з'явилася нова інтерпретація класика, а її поширення (зокрема, серед молоді) засвідчує, наскільки вона вдала та відповідна морально-етичним домінантам суспільного життя. Літературознавці представили Ю. Словацького не як страждальця за долю народу, не як вигнанця, не як невизнаного генія-самітника, що передчасно згас на чужині (усі ці оцінки ґрунтуються на фактах його біографії й творчості), а як європейського денді, що був досить-таки успішним у світському житті, незважаючи на несприятливі й драматичні умови життя².

Зауважмо зміну емоційного регістру, в якому нині сприймаємо образ Тараса Шевченка. У хрестоматійному вимірі (а чинні підручники та хрестоматії справді найбільшою мірою консервують застарілі стереотипи) Кобзар — це борець-мученик за ідею, якою стала для нього мрія про Україну. Акцентування на вболіванні, стражданні, муках, надриві, хворобах, передчасній смерті, що їх літературознавці виявляють і в біографії, і у творчості поета, позиціонують його як постать, що не приваблює сучасну молодь, не відповідає актуальним ідеалам «успішної людини». На думку Юрія Макарова, сьогодні слід, навпаки, наголошувати на світському, привабливому, харизматичному образі поета, а не сприймати його як «депресивного дідуся з позеленілих пам'ятників»³.

¹ Гриценко О. Своя мудрість: Національні міфології та громадянська релігія в Україні / О. Гриценко. — К.: УЦКД, 1998. — С. 176.

² Skubikowska M. Słowacki dandys [Електронний ресурс] / M. Skubikowska. — Режим доступу: <http://niewinni-czarodzieje.pl/slowacki-dandys>

³ Макаров Ю. «Шева» живий! [Електронний ресурс] / Ю. Макаров. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/9/30211/>

Отже, для сучасного культу Кобзаря пропонуються інші пріоритети, з якими у нас не звикли асоціювати його образ. «Плейбой, денді, експлорер, харизматичний лідер — ця низка іншомовних слів насправді цілком відповідає потребам модерної (чи то постмодерної) доби. Час нагадати, що Шевченко може стати для наших сучасників зразком успішності», — пише публіцист¹.

Замість застарілих стереотипів героїзму *жертви* пропонуються моделі спокійного, розважливого, успішного публічного визнання. Важливо спостерегти, що в такому випадку культ істотно переакцентовується саме на життєво-біографічний простір. Якщо раніше вважалося, що герой за життя лишень страждає, а по смерті здобуває заслужену винагороду у вигляді слави та загального вшанування, то тепер підкреслюють уміння культурного героя втішатися радощами сього світу за життя, сприймати їх так, як сприймає звичайна людина, не зводити свою винятковість до ролі ізгоя та маргінала. Це дуже важливий акцент переосмислення не тільки конкретної постаті, а й самої суті героїства, відтак «перезапуску» культу в умовах ХХІ ст. з його властивими пріоритетами та викликами. На зміну романтичному культові героя-страдника, покутника й мученика з месіанською роллю в житті всієї спільноти приходять тип героя-денді, прагматика, лідера, що, з одного боку, впевнено обстоює громадянські права, а з іншого — представляє неповторну творчу ідентичність, якої є свідомим і яку здатен повсякчас обстоювати перед світом. Саме таких метаморфоз зазнає культ автора «Кобзаря» в контексті Майдану, Революції Гідності й супутніх їй великих зрушень у суспільній свідомості 2014 р.

Полищук Я.

ШЕВЧЕНКО-ДЕНДИ

В статье рассматриваются особенности национального культа Т. Шевченко. Этот культ принадлежит к традиционным и имеет признаки романтического героя, пророка, гражданина, писателя и т.п. Однако сегодня сформировался новый общественный и культурный запрос, не соответствующий традиционному образу Кобзаря. Альтернативным

¹ Макаров Ю. «Шева» живий! [Електронний ресурс] / Ю. Макаров. — Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/9/30211/>

по отношению к нему является образ Шевченко-денди, который отвечает современным запросам прагматичного мира.

Ключевые слова: культ, поэт, культурный герой, денди, народ, общество.

Polishchuk Y.

SHEVCHENKO AS A DANDY

The author examines the peculiarities of the national cult of T. Shevchenko. This cult belongs to traditional and consists of signs of the romantic hero, a prophet, a citizen, a writer, etc. However, it is formed a new social and cultural inquiry, contrary to the traditional way of Shevchenko nowadays. Alternative to that way it is Shevchenko as a dandy which reflects the standards of modern pragmatic world.

Key words: cult, poet, cultural hero, dandy, people, society.

УДК 726:27–523.6(477)

Орлова Надія,

завідувач Літературно-меморіального будинку-музею
Тараса Шевченка

КИЇВСЬКІ ХРАМИ У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Автор статті аналізує зображення київських храмів у літературних і малярських творах Тараса Шевченка через його християнське світобачення.

Ключові слова: святий Київ, київські храми, літературна і малярська творчість Тараса Шевченка.

Київ з його храмами посідає особливе місце у житті Тараса Шевченка. У літературних творах та зображеннях храмів міста у малярстві він розкрив світ українського духовного життя. Митець любив місто, мріяв тут жити і працювати. Воно зігривало його душу і на засланні: «Но чаще всего я лелею мое старческое